

У пошуках справжніх потреб людини. Шлях від аграрної економіки до постіндустріальної

Наприкінці XVIII століття у збіднілій родині козацького походження народився Артемій Терещенко. Після служби в армії він здобув посаду прикажчика в купецькій крамниці. Проте Артемій виявив неабиякий комерційний хист і згодом розпочав власну справу — створив дрібний бізнес у рідному Глухові.

Згодом головним помічником батька у сімейному бізнесі став Микола Терещенко, один із трьох синів Артемія. Під час Кримської війни 1852–1856 років⁷ завдяки набутим навичкам у торгівлі й логістиці родині вдалося здобути великий контракт від держави на забезпечення армії продовольством і дровами. Зароблені кошти стали капіталом для будівництва першого родинного цукрового заводу в Глухові.

Після аграрної реформи й скасування кріпосного права в 1861 році активні тогочасні підприємці здобули додаткові можливості. Терещенки почали скуповувати маєтності разом із застарілими цукровими заводами, вкладати в них кошти та власне розуміння справи й так налагоджувати сучасний тоді й високорентабельний бізнес. Упродовж кількох поколінь сім'я залишалася справжніми королями

⁷ cdiak.archives.gov.ua/v_do_200_narodzhennia_Nikoly_Tereshchenka.php

цукрового ринку. Наприкінці XIX століття цукровий бізнес Терещенків виробляв близько 10% усього цукру в Російській імперії та володів сотнями тисяч гектарів землі в Україні¹.

Попри промислову революцію XIX століття, тогочасний світ усе ж залишався переважно аграрним. За оцінками економістів, у першій половині XIX століття близько 80% усієї світової економіки формував аграрний сектор². Тогочасні великі уми могли твердити щось на зразок такого: «Промисловість — лише додаток до сільського господарства, адже без сільськогосподарської продукції ми не можемо жити, тому промисловість — не більш ніж вторинна надбудова, своєрідний необов'язковий додаток до аграрної економіки». Найзаможніші тогочасні підприємці досягали успіху саме в аграрній сфері.

Проте XX століття спростувало нібито логічні міркування про особливий статус сільського господарства. Ті, хто проживав у країнах, що берегли свою прив'язаність до аграрного способу виробництва, раптом виявилися обділеними в питанні передових сучасних благ. Можна багато говорити, що людина здатна легко обійтися без автомобіля, телевізора, телефону, праски, фена й холодильника, але ж вона не хоче так жити. Тому XX століття стало справжнім індустріальним бумом і на заміну аграрним магнатам прийшли промисловці. Карнегі, Форд, Гетті, Вандербілт, Рокфеллер — легендарні американські мільярдери, які задавали тон нової економіки, витіснивши аграрних баронів на другі позиції й водночас виводячи США в економічні лідери світу. З середини XX століття розвинутою країною могли вважати лише ту, яка мала передову промисловість.

¹ ukrugar.com/uk/post/cukrova-imperia-teresenkiv

² rug.nl/ggdc/docs/world_agricultural_production.pdf?utm_source=chatgpt.com

Здавалося, нарешті економіка знайшла рецепт сталого успіху, і він був суто індустріальним.

В останній чверті минулого століття найшвидшими темпами в економіці почала розвиватися сфера послуг. Футурологи, філософи й економісти взялися говорити про постіндустріальне суспільство. Щось «після промисловості», «після індустрії». Водночас опоненти такої парадигми майже слово в слово повторювали доводи тих, хто в XIX столітті міркував про вторинність промисловості щодо сільського господарства: «Без усіх цих послуг — інформації, маркетингу, упаковки, дизайну, фільмів, музики — ми зможемо жити, а ось без заводів і фабрик — точно ні, це взагалі непорівнювано!». Проте економічна статистика Світового банку засвідчує: у 2023 році частка сільського господарства у світовій економіці становила близько 4%, частка промислового виробництва — близько 34%, а решта — 62% — припала на сферу послуг³. Ми споживаємо дедалі більше нематеріальних продуктів: інформацію, комунікації, гостинність, дизайн, зручність, красу, естетику, враження, емоції, прихильність. Тобто те, що раніше здавалося чимось геть неекономічним, зараз стає рушієм фінансових потоків.

Сучасний матеріальний продукт також містить дедалі більше компонентів сфери послуг. Колись Генрі Форд сказав, що його автомобіль «може бути будь-якого кольору, але він має бути чорним». Проте нині вибір автомобіля визначає не лише функція переміщення з однієї точки простору в іншу, а також ставлення до торговельної марки, зручність сидінь, краса форми, якість звуку, здатність створювати мікроклімат і ще сотні дрібничок, які самі по собі мало стосуються базової функції руху, проте створюють додаткові сервіси,

³ wdi.worldbank.org/table/4.2.

за доступ до яких люди вже платять значно більше, ніж за основну функцію авто. Навіть коли ми купуємо овочі в супермаркеті, то часто згодні істотно доплатити за їхній вигляд: чи вони чисті й запаковані, а також за історію їхньої появи й за торговельну марку.

Хоч би яким був продукт вашого бізнесу, в сучасному світі слід створити його легенду, виразність і дизайн, наповнити красою та стилем, а головне — донести це до вашого клієнта. Такою є вимога нашого інформаційного постіндустріального суспільства. Подобається вам чи ні, проте це реальність. У заробітках бізнесу й при оцінці його капіталізації (вартості) цю ситуацію помітно якнайбезпосередніше.

Розгляньмо таблицю:

10 найдорожчих компаній		
1980 року (за даними Financial Times)	1997 року (за даними Financial Times)	2024 року (за біржовими даними)
1. IBM (комп'ютерні технології)	1. General Electric (широкий спектр промислових галузей)	1. Apple (електроніка, програмне забезпечення)
2. AT&T (телекомунікації)	2. Royal Dutch Shell (нафто- й газовидобування)	2. Microsoft (програмне забезпечення)
3. Еххон (нафто- й газовидобування)	3. Microsoft (програмне забезпечення)	3. Nvidia (виробництво графічних процесорів)
4. Standard Oil (нафто- й газовидобування)	4. Еххон Mobile (нафто- й газовидобування)	4. Amazon (інтернет-торгівля)
5. Shell (нафто- й газовидобування)	5. Coca-Cola (харчова промисловість)	5. Alphabet (інтернет-сервіси)
6. Mobile (нафто- й газовидобування)	6. Intel (комп'ютерні компоненти)	6. Saudi Aramco (видобуток нафти)
7. General Motors (автомобілебудування)	7. Nippon Telegraph&Telephone (телекомунікації)	7. Meta (соціальні мережі, інтернет-сервіси)

10 найдорожчих компаній		
1980 року (за даними Financial Times)	1997 року (за даними Financial Times)	2024 року (за біржовими даними)
8. Техасо (нафто- й газовидобування)	8. Merck (фармацевтика)	8. Tesla (автомобілебудування)
9. DuPont (хімічна промисловість)	9. Toyota (автомобілебудування)	9. Broadcom (виробництво напівпровідників і програмного забезпечення)
10. Gulf Oil (нафто- й газовидобування)	10. Novartis (фармацевтика)	10. TSMC (виробництво напівпровідників)

Самі компанії та сфера їхньої діяльності вказують на зміни в економіці. Щоб бути успішним, спробуйте приміряти до свого бізнесу якусь характеристику кожної з перелічених провідних сучасних компаній. Список може бути таким:

- прихильність до бренду;
- передові інформаційні технології;
- системність і технологічність;
- лідерство в інтернеті;
- підтримка новітніх трендів;
- соціальна активність і впливовість;
- екологічність;
- інвестиційна привабливість.

Якщо ви переконаний «матеріаліст», тобто справжньою економікою вважаєте саме матеріальний продукт, як-от їжа, житло, ліки, автомобіль, а все решту — мінливим і оманливим віянням, то спробуйте відповісти на запитання: «Що таке людина?». Чи це біологічна одиниця, яка складається з органів, клітин і фізіологічних потреб, а чи людину визначають думки, переконання, сприйняття, почуття й інші нематеріальні складники? Можливо, економіка лише від-

Розділ 1 · Срозуміти довколишній економічний світ

творює справжню суть людини. Раніше ця сфера намагалася прогнати людину й захистити її від негоди, але сьогодні вона апелює до визнання, винятковості й індивідуальності.

У 2015 році Мішель Терещенко, онук Михайла Терещенка, колишнього міністра фінансів і міністра закордонних справ Російської імперії, виграв вибори і став мером міста Глухів. В одному інтерв'ю він казав: «Але пропоную замислитися: до 1914 року цукрова промисловість в Україні розвивалася так швидко й інтенсивно, що один з п'яти робітників у тодішній Україні працював на якомусь із підприємств, пов'язаних з виробництвом цукру. Моїй родині належало близько третини цієї галузі. Тобто можна сказати, що один із 15–20 українців тоді працював на родину Терещенків. Коли на вас покладено таку відповідальність, ви зобов'язані будувати школи, лікарні, пологові будинки й церкви, а далі — університети, консерваторії та музеї, бо відповідаєте за цих людей».

Мішель переїхав з Франції до України у 2003 році й згодом заснував власний аграрний бізнес — компанію *Linen of Desna*, яка спеціалізувалася на переробленні льону й конопель. Тож аграрна сфера нікуди не зникла й досі потребує сучасних ефективних підприємств. Проте її частка у структурі економіки зменшилася внаслідок появи абсолютно нових сфер і галузей, а також через кардинальну зміну потреб людини, на задоволення яких претендує сучасний бізнес. Нині, у XXI столітті, навряд чи вдасться повторити шлях аграрних магнатів XIX століття. Але це чудовий привід дивитися на світ якомога ширше, намагаючись зазирнути за край лінії горизонту в пошуках майбутнього.

¹ bbc.com/ukrainian/business/2013/06/130527_terestchenko_int_az.

2

Дивний новий світ. Зміна ландшафту на економічній карті

У 1909 році невелике білоруське містечко Пінськ приголомшила новина про фінансову аферу. Тихий непомітний бухгалтер Азово-Донського банку Абрам Кузнець переказав на свій рахунок у Лейпцигу велику суму грошей і буквально випарувався з міста. Згодом з'ясувалося, що перед своїм злочинним зникненням Абрам ще встиг позичити великі суми в заможних містян.

Безумовно, такий трюк не міг не вразити й не викликати інтересу до питань грошей і фінансів у його восьмирічного сина Семена. Матір Семена з дітьми, яким у Пінську стало незатишно, переїхала до Києва, потім до Рівного і згодом до Харкова, де Семен закінчив Харківський комерційний інститут і написав кілька наукових робіт, присвячених економіці міста. Згодом сім'ї вдалося перебратися до Варшави, а звідти — до Нью-Йорка. Там Семен навчався в Колумбійському університеті, захистив написану ще в Харкові магістерську роботу і став співробітником Національного бюро економічних досліджень. Під час роботи в цій організації Семену вдалося обґрунтувати й виміряти показник ВВП (валовий внутрішній продукт), яким світ досі послуговується як основним індикатором економічного розвитку. А Саймона Сміта Кузнеця (за таким іменем Семена знають на Заході) називають «батьком ВВП» (The Father of GDP).